

17. YÜZYIL TASVİR ALBÜMÜNDE EVLİYÂ ÇELEBİ’NİN SAZLARI GÜNEYGÜL Gökçe ¹

ÖZ

17.yüzyılda yazılmış olan Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin birinci cildi İstanbul şehrini anlatmaktadır. Sultan 4. Murad’ın emriyle düzenlenen Bağdat Seferi öncesindeki geçit alayında yer alan İstanbul’un sazandeleri görev almaktadır. Seyahatnâme’de ayrı bir kısımda İstanbul’un saz yapımcısı esnafından bahsedilmiştir. Çelebi; bu bölümlerde 17.yüzyılda Osmanlı Devleti’nin başkenti sayılan İstanbul içinde icrâ edilen sazların çalgı bilimsel özelliklerini, yapımcılarını ve icrâcılarını bildirmektedir.

Bu bilgilerin kapsamının dar olması dolayısıyla, 17. Yüzyıl Osmanlı sazlarına ilişkin çalgı bilim incelemeleri ve çalışmaları kısıtlı olarak gerçekleştirilebilmiştir. Evliyâ Çelebi’nin tarif ettiği sazları çeşitli başlıklarda ele alan çalışmalar az sayıdadır. Bu çalışma; literatür taramaları esnasında izine rastlanmayan, muhtemelen hiçbir yerde yayınlanmamış olan Viyana’da bulunan Prens Eugen (1663-1736) koleksiyonundaki 17. Yüzyıl tasvir albümündeki özgün saz tasvirleri, Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde bulunan saz tariflerini karşılaştırarak, inceleme yapmayı amaçlamıştır.

Musikişinas Evliya Çelebi’nin Seyahatnâmesi’ndeki ve Prens Eugen albümündeki Havatınlak, Darptınlak, Teltınlak çalgılardan sadece iki sınıflama dikkate alınarak karşılaştırma yapılmıştır. Tel tınlak sazların karşılaştırması ayrı bir makalede ele alınarak, çalışılmıştır. Bu makalede havatınlak ve darptınlak sazlar üzerinde durulmuştur. Prens Eugen albümünde Havatınlak/Aerophone çalgılar beş tanedir. Bunların sadece

¹ Gökçe GÜNEYGÜL Araştırmacı Müzik Öğretmeni gguneypul@gmail.com.

üçüne musikâr, ney, balaban sazlarına ağırlık verilmiştir. Darbınlak sazlar iki tanedir. Sazende dairesi ve kudüm tasvir edilmiştir.

Sazendelerin kostümleri, sazende başlıkları metin karşılıkları irdelenerek sazendelerin hangi zümreye mensup oldukları tespit edilmeye çalışılmıştır. Tüm ayrıntılarıyla çalgıların yakın ve uzak dönemlere ait olan tasvirleri ve metinleri tekrar karşılaştırılarak, yeniden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi, Organoloji, Çarşı Resimleri, Çalgı Tarihi, Kaybolan sazlar.

EVLIYA CELEBI'S INSTRUMENTS IN THE 17th CENTURY'S ALBUM

ABSTRACT

The first volume of Evliya Çelebi's Travel Book tells about the city of Istanbul. The instrument players of Istanbul took part in the pageant prior to Baghdad Expedition which was launched by the order of Sultan Murad 4. In a separate section of the Travel Book, the instrument making craftsmen of Istanbul are mentioned. In these sections, Çelebi tells about the organological properties of the instruments played within Istanbul, their makers and performers. The organological reviews and studies related to the 17th Century Ottoman instruments could limitedly be performed due to the fact that the scope of this information is limited. There are few studies analyzing under various titles the instruments described by Evliya Çelebi.

This study aims to make a research by comparing the original instrument depictions in the 17th century depiction album in Prince Eugen's (1663-1736) collection which is in Vienna, traces of which are not found during literature reviews, which has probably not been published anywhere with the instrument descriptions in Evliya Çelebi's Travel Book. Only two classifications out of the Wind instruments/Aerophone instruments, the Percussion instruments, the String instruments in Music Lover Evliya Çelebi's Travel Book and in Prince Eugen's album have been taken into account and compared. The comparison of the string instruments has been analyzed and studied in a different article. In this article wind/aerophone instruments and percussion instruments are emphasized. Aerophone instruments are five in Prince Eugen's album. Attention has been focused on only three of them, Panpipe, Reed Flute, Balaban (double reeded wind instrument) instruments. The percussion instruments are two. Tambourine and kudüm have been depicted.

It has been tried to determine which group they belong to by scrutinizing the costumes and head dresses of the instrument players and their text correspondings. The depictions and texts of the instruments for the recent and far periods have been re-compared in full details and re-analyzed.

Keywords: Evliya Çelebi, Organology, Instrument Pictures, History of Instruments, Lost Instruments.

GİRİŞ

Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nde bulunan çalgılar ile ilgili yapılan araştırmalar çoğunlukla metin incelemesi üzerinedir. Ayrıntılı görsel karşılaştırmanın yapıldığı çalışma sayısı çok azdır. Bu makaleye konu olan 17. Yüzyıldaki Prens Eugen albümünün görselleri ve saz tasvirleri ilk defa bu çalışmada yayınlanmaktadır. Evliya Çelebi'nin bahsettiği sazlar arasında en özgün görseli bulunan birinci havatınlak saz balabandır. (Mey) Bu sazın haricinde ney ve musikâr sazlarıyla alakadâr bilgi verilmiş olup, darptınlak sazlardan sazende dairesi ve kudüm ile ilgili çalışma yapılmıştır. Albümdeki tasvirlenen örneklerden anlatılan beş tane saz ve karşı varaklarında sazların İtalyanca-Latince dillerinde metin açıklamaları bulunmaktadır. Bu açıklamalarda sazların isimleri ve görsel biçimleri, nerde icrâ edildikleri bir arada verilmiştir. Bu önemli bir husustur.

Çalışmanın sınırlılığı, Prens Eugen albümündeki tasvirler ile, önceki ve sonraki yüzyıllardaki çalgı minyatürlerinin karşılaştırılması noktasında karşımıza çıkmaktadır. Bu minyatür kitaplarından bilhassa surnâmeler / düğün kitaplarının tasvirlerine başvurulmuştur. Bu minyatürlere ve tasvirlerle ek olarak, ilgili dönemlere ait olan kadim ve yeni kitaplardaki musiki ve sazlarla ilgili veriler de kapsama eklenmiştir. Sayfa sınırı nedeniyle beş sazdan bahsedilmiş olup, ilgili konunun tarafımdan yazılmış olan birinci makalesindeki telli sazlar bölümü ayrı olarak yayınlanmıştır. Bu aynı albümü konu alan ikinci makale, havatınlak ve darptınlak sazlar / nefesli ve vürmalı çalgılar üzerinedir.

Yöntem

Bu araştırma çalışmasında nitel yöntem kullanılmıştır. Nitel yöntem dahilinde metodolojik olarak belirli bir örneklem esas alınmış, çalışma beş saz anlatımı ile sınırlandırılmıştır. Tüm sazlar hakkında görsel tarama, bilgi tarama, fişleme ve sınıflama, kategorize etme çalışmalarını konu alan yoğun olarak dört yıl süren ve öncesindeki aralıklı yirmi yıl civarındaki çalışmaların sonucunda Prens Eugen albümünün 17.

Yüzyıl döneminin sazlarını tasvir eden en önemli albümlerden biri olduğu kanaatine varılmıştır. Bu albüm hiç yayınlanmamış dönemi yansıtan en özgün örneklerden biridir. Metin And tarafından “Çarşı Resimleri” olarak adlandırılan bu albümlere “Tasvir albümleri” adı verilmiştir. Çünkü menşei belirsiz olan bu albümlerin çoğu sadece meslek gruplarını veya zümreleri değil değil tüm toplumu ve Osmanlı tebasını tasvir eden görselleri konu almaktadır. Viyana Österreichische National Bibliothek 8562-64 numaralı albümler Prens Eugen koleksiyonuna kayıtlıdır. Bu albümlerin hepsi tasvir albümleridir. ÖNB 8562 albümü olarak kodlanan albüm 294 tasviri içermektedir. Bu çalışmada 294 tasvir içinden sadece 7 saz tasviri temel alınmıştır. 17. Yüzyıl Evliyâ Çelebi dönemine ait bu tasvirler diğer yüzyıllardaki tasvir örnekleriyle karşılaştırılmıştır.

DARP TINLAK ÇALGILAR

Prens Eugen (1663-1736) albümünde darp tınlak çalgı bağlamındaki sazlar daire ve kudümdür. Daire sazi, hanende tefi değildir. Sazende dairesidir. Bu ayrıma tasvirler üzerinden varabilmek de mümkündür.

Resim 2 ÖNB 8562 albümü- Kudümzen Derviş

Resim 1. ÖNB 8562 albümü- Dairezen Derviş

1.Sazende Daireleri

Nakkaş Osman'ın minyatürlerini çizdiği, İntizamî Surnâmesi olarak anılan padişah III. Murad'ın şehzadesi III. Mehmed'in 1582 yılındaki sünnet şölenini anlatan düğün kitabında ayı oynatıcılarının gösterisinde iki tane küçük def, (TSMK,H 1344: v.359) yaklaşık yirmi iki tane büyük meydan dairesi ve orta boy hanende dairesi bulunmaktadır. (TSMK, H 1344) Aynı eserde günümüzde bendir–mazhar olarak adlandırılan zilsiz def çeşitleri de bulunmaktadır (TSMK, H 1344: v.77a).

1553-1555 yılları arasında gezgin Hans Dernschwam'ın yaptığı gözlemlerde paşanın saz takımının içinde daire sazi da bulunmaktadır. Paşa ve beylerin huzurunda bu sazların çalındığını söylemiştir. “İçine bakınca

kutu kapağını andıran, kasnağı zillerle çevrili, tek parmakla üstüne vurularak çalınan yuvarlak Peuklen (Daire) sazıdır.” (Dernshchwam,1992;131)

Albümdeki saz ise, 8 pirinç tokasıyla muadillerinden ayrılmaktadır. Diğer görsel kaynaklarda taranan tasvirlerde genel tekrar eden toka sayısı beş ve civarındır. Bu bir sazende dairesidir. Metin kısmında da sazın adı “Daire” olarak yazılmıştır (ÖNB 2562, v.124a-b).

2.Kudüm

“Kudüm; Türk dinî musikisinde usul vurma aleti olarak, Mevlevihanelerde ve nadiren Ladinî musikisinde de kullanılmıştır. Mevlevî musikisinde kudüm sazı adeta kutsal sayılmış ve “Kudüm-i Şerif” denmiştir.” (Öztuna, 1990; 464)

“1592 yılında Padişah III.Murad’a ithaf edilen Şehinşahnâme eserinde Kalenderî fırkası omza takılabilen simidi olan nakkareler ile alay içinde yer alırken, 17.yüzyılda Papaz John Covel, (1670-1679) Galata Mevlevîhânesi’ni ziyaret ettiği sırada “Mevlevîlerin kullandıkları sazlar davul [kudüm] ve ney sazlarını görmüştür” (Aksoy,2003:297). Sazlar arasında davul olarak bahsettiği saz, 17.yüzyılda Galata Mevlevîhânesi’nde ayin, mukabele sırasında vurulan bir kudümdür.

17.Yüzyılın seyyahı Evliyâ Çelebi ise; *“Kudüm sazendeleri 500 kişidir demektedir. İlk bulanın Hüseyin Şah”* (Kahraman ve Dağlı, 2014: 638) olduğunu söylerken, dönem sazende toplulukları karşılaştırıldığında, icrâcının en fazla kişinin bulunduğu gruplardan biri kudüm sazendeleridir. Aynı dönemde sözlük yazarı F. Meninski (1623-1698) kudüm sazını; *“Qudûm: birbiriri ardından vurulan küçük tympanum”* olarak betimlemektedir. (Farmer, 1999: 14)

Ali Ufkî Bey kudüm sazının akort bilgilerini (BNF Turc 292) yazmasının 46b kısmında not etmiştir. Bu notta kudümün iki kasesinin akord düzeninin *“Due Daul-Acordi li tamburro Re Sol, Re basso sol alto”* *“İki davul-Kudümleri Re Sol olarak akort et, Re alтта, Sol üstte”* (Behar;2008:88) şeklinde uygulanması gerektiğini eklemiştir. Ayrıca kudüm sazı gibi Türk Musikisi sazları icrâ esnasında makamların güçlü ve karar seslerine göre akort edilerek, düzenlenir.

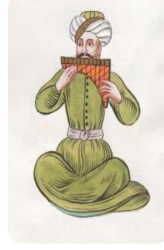
“Mevlevîlikte Kudüm ve Kudümzenbaşı önemli bir makamdır. Müziği o yönetir. Mevlevî bestekâr İtri'ye ait olan Nat-i Şerif ile ayine başlanır. Ardından Kudümzenbaşı sağ taraftaki davula yüce yaratıcının "Ol" yani "Kûn" emrini simgelemek üzere “La Re La Re” kudüm darbını vurur.” (Bozkurt, 1990:23) Evliyâ Çelebi'nin tarifine göre; Rumeli Hisarı'nın manevî büyüklerinden Durmuş Dede Kible güney tarafı duvarı

dibinde bir ulu türbede gömülüdür ve Bektaşî dervişlerinden türbedârları, çerağ, davul ve kudümleri ile süslü bir nazargâhdir. (Kahraman ve Dağlı, 2014: 416)

HAVA TINLAK ÇALGILAR/SAZLAR

Resim 3. ÖNB 8562 –Neyzen.

Resim 4. ÖNB 8562-Musikâr.

Resim 5. ÖNB 8562 –Balaban -Mey.

1. Ney

“Ney sazı; üflemeli sazlar sınıflamasında olan hava tınlak bir çalgı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Pir Mevlânâ zamanında onun meclislerinde rebab çalınırken ve kendisinin oğlu ve torunları da çalarken, sonraları ney ve kudüm Mevlevî müziğinin özel icrâ vasıtaları haline gelmiştir. Ney kamıştan yapılan, bağadan yahut kemikten üflenecek bir yeri bulunan yedi delikli bir musiki aletidir ki ney üfleyene Neyzen, neyzenleri idare edene “Neyzenbaşı” veya “Serneyzen” denmektedir” (Gölpınarlı,1967;34). Burada neyin yedi delikli olması ileride bahsedilecek delik sayısının artması kimi zaman başpare eklenmesi neyin çalgı formunu tasvirlerde de değiştirecektir.

Mevlevîhâne’lerde kudümzenbaşının yanında bir neyzenbaşı vardır ki, neylerin idaresinden vazifelidir. Son Neyzenbaşı 1927 ‘de vefat eden Sivaslı Ahmet Dede olup, vefatından sonra bu makam bir zaman vekaletle idare edilmiştir. (Arpaguş, 2015: 118) Ve Mevlevîhâne’lerde mukabele esnasında Ney sazı “Huu” çeker, neyden nefha-i ilahi akar. Rabbani hitap ve ses yansır “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” hitabında doyumsuz ahenk aksetmeye başlamıştır (Top,2011:142).

Neyzenbaşı Derviş Mustafa Paşa’nın Galata’daki dergahına giden, 17.yüzyıl İstanbul’unda belirli bir süre kalan rahip John Covel’in; (1638-1722) gördüğü çalgıların “Üç tanesi tanbur ve uzun ve küçük bir udla, üfledikleri ney veya borudur. Bunlar iki çeşit olup kalın veya ince ses verir, orta seviyedeki müzisyenler kendilerini hangisine yakın hissederlerse onu çalmaktadır. Borunun üst tarafta sıra halinde yedi delik, dipte biraz yanda ve tam ortada olmak üzere sekizinci delik vardır. En dipteki delikten yukarıya doğru

gidince arkada bir dokuzuncu delik daha vardır. Neylerin bazılarının uzunluğu bir buçuk ayak (Yaklaşık 50 cm) diğerleri daha uzun veya kısadır. Uzun olanın üst tarafında sıra halinde üçü eşit aralıklarla altı delik, arkada bir tane ve ortada bir tane daha vardır. Neyin sekiz delikli olması sazın uzuvları açısından önemli bir niteliktir. Ve başparesiz şekilde başı korno gibi meyilli hale getirilerek inceltilmiştir. Jovel 'e göre; küçük erkek çocukları nasıl meşe palamuduyla ıslık çalarsa, bu borular da ağza yan yatırılınca ses verdiklerini söylemektedir.” Ney sazına da tam olarak bu vücut ve baş ve ağız duruşuyla üflemek mümkün olmaktadır.(Covel, 2009:97)

17. yüzyılda Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde “Neyzenler Esnafı dört dükkanda çalışan on üç kişiden ibarettir. Bu esnaf kamıştan battal, nay, girift, mansur, şah, bolahenk, battal, davud, serheng ve süpürge vb. on iki çeşit ney yapmaktadır. Bu saza Anadolu bilginleri az izin vermişlerdir, zira Hz. Mevlânâ huzurunda çalınmış, halen 17.yüzyılda Mevlevihâne'lerde çalınmaya” devam etmektedir. Ve aslında teba içinde de yaygın olarak icrâ edilen ana sazlardan biridir ve çok sevilir.

“Seyyâhlardan Pierre Du Mans (1553-1555) sazın 6 delik ve 2 kübitten oluşan (1 metre) uzunluğundan” (Aksoy, 2003; 291) “Baron de Tott ise (1701) Derviş Flütü,” (Aksoy,2003: 306) “Niebuhr(1761-1767) “Salamainie” adlı sazi gerçek Türk flütü olarak tanımlayarak, Mevlevîlerin gözde sazi olarak kaydetmektedir.”(Aksoy, 2003;306)

Evliyâ Çelebi der ki; “Hz. Hatice 40 yaşında dul iken Peygamberimizle evlenip zıfaf gecesinde def, kudüm, rebab ve ney sazları çalındığı Siyer-i Cerir'de yazılıdır. Onun için semahânelerde ney çalınır başka bir etkili sesi var insanın canına safa, şifa verir.” (Kahraman ve Dağlı, 2014: 626)

“Neyi ilk bulan kendisine kutsal kitap Tevrat inen Musa Peygamber olduğu anlatılmaktadır. Hz. Musa çoban iken kaval çaldı dediklerini” Evliyâ Çelebi naklederek sözlerine ekler. “Kabri, Kudüs yakınındadır. Bu neyzenlere önder, Beşiktaş Mevlevihanesi şeyhi Mevlevî Derviş Yusuf Dede'dir”. (Kahraman ve Dağlı, 2014: 638) 17. Asrın üstâd neyzeni Yusuf Dede, “Konya'da doğmuş, Konya Mevlevihânesi şeyhi Bostan Çelebi'ye intisap etmiş, sonra hafız olarak İstanbul'a gelmiştir. Adem Dede'nin meşihatı sırasında Galata Mevlevihânesi'nde hizmet eden Yusuf Dede, bir süre sonra dergâhın Neyzenbaşı olmuştur” (Ergun, 1942: 36) Yusuf Dede'yi dinleyende bir kalp yumuşaklığı olut ki zorunlu olarak insan ağlar. Neyzenler ise Evliya Çelebi'nin sayabildiği kadarıyla yüz altmış kişi olarak yazılmıştır (Kahraman ve Dağlı, 2014: 638).

18. yüzyılda Blainville (1761) “Neylerin bas ses verdiği ve üç çeşidini vermiştir. Davudî, Büyük Mansur, Küçük Mansur olarak tanımlamıştır. Diğer bir ney çeşidi olarak Girift'i de anmıştır” (Aksoy,2003; 307).

2. Musikâr/ Miskâl

“Musikâr saziysa nefesli sazların mutellakat grubundadır. Çeşitli boyda neylerin boy sırasına göre yana getirilmeleriyle yapılmıştır. Uzun kamaşın sesi pest, kisanın ise tiz olur. Kamaşlara istenen sesi vermesi için içlerine yuvarlak balmumu parçaları atılır. Musikâr'ın sesi oldukça çıkar. Musikâr'a pek benzetildiği için Hitay Musikârı adı verilen saza Türklerde “Çapçak” denilmektedir.” (Bardakçı,1986; 108)

Evliyâ'ya göre “Musikâr; esnafı 6 dükkan ve 15 çalışandan oluşmaktadır. Hz. Süleyman asrında Pisagor halifesi Musa musikârı bulduğunu kayıt etmiştir, Musikâr eski bir sazdır. Bu sazın battal ve girift diye türleri vardır.” (Kahraman ve Dağlı; 2014: 625) “Miskal sözcüğü köken olarak sürtmek anlamına gelen bir kökten türetilmiştir. Miskal'ın her borusu ayrı ses verir. İlki Yegâh, ikinci Aşirân, Üçüncü Arak vb. yarım tonlar için boru yoktur. Miskaller iki ayrı boyda olurlar. Biri Şah Mansur diğeri de Küçük Mansur adını alır” (Behar;1987:86).

17. yüzyılda musikâr sazandeleri 51 kişidir. Baş musikâr tarihçi, alim, fazıl ve nakkaş Miskalî Solakzade'dir ki yeniçeri cemaatındandır. (Kahraman ve Dağlı;2014:638) Evliyâ'nın bahsettiği kişi Mehmed Hemdemî Celebi'dir. “Takriben 1590 yılında dünyaya gelmiş olup, sarayda eğitim görmüş olması muhtemeldir. Sultan 4. Murad'a musahip olmuş, Sultan 4.Mehmed döneminde kaleme aldığı Solakzâde tarihi adlı kitabın sahibidir. 1657 yılında Silivrikapı civarında Seyyid Nizâm Dergâhı'na giden caddenin sağ başında defnolduğu söylense de mezar taşı bulunamamıştır.”(Çabuk, 2016: 23)

“Pıtrikoğlu ve Köle Yusuf adlı musikâriler de Solakzade'nin kölesidir. Abdullah Efendi reis katiplerindedir.” (Kahraman ve Dağlı;2014:638).

1720 Surnâmesi'nde miskâller yaklaşık 20 borulu (TSMK, A 3593: vr.58a) 14 borulu olmak üzere (TSMK A 3593; d.152b-158b) ortalama 17 borulu (TSMK A 3593; d. 172a) olmak üzere musiki meclislerinde yer almaktadır. Bu husus Şah Mansur ve Mansur miskal çeşitlerinin haricinde de farklı ebatlarının bulunduğu dair ipucu vermektedir. Bu listelerde dört çeşit miskâl not edilmiştir.

Rahip Toderini 1787 yılına gelindiğinde, “Miskâl sazını oda müziği çalgıları arasında saymakta, eşit olmayan birçok borudan oluşan, derecelendirilen, boru sayısının 23'e kadar çıktığı görülen, bu borulardan

her birinin nefesin kuvvetine göre üç ayrı ses çıkartan bir çalgı olarak nitelendirmektedir.” (Bekar;2018: 144)

Prens Eugen (1663-1736) albümünde Osmanlı sazendesi elinde bulunan mîskâl, 11 borulu olarak çizilmesine rağmen bir farklılık barındırmaktadır. Üstte bulunan ek ağızlık üzerinde 12 kısım bulunmakta, bu kısımlarda muhtemelen ara sesler, koma sesler seslendirilmektedir. Bu durumda akordu değiştiren tek malzeme balmumu değildir. Aksam olarak ağızlığın bu şekilde yapılandırılması önemli bir ayrıntıdır (ÖNB, 8562: Vr.134 a).

3.Balaban/ Mey

Prens Eugen (1663-1736) albümündeki bir diğer hava tınlak saz ise Balaban’dır. Sazendenin elinde tasvir edilen balaban sazının bulunduğu varak karşısında sazın açıklamasının olduğu yazı bulunmaktadır. *“Âşık ve diğer halk bilim öğelerinin bileşiminde istifade edilen nefesli sazlardan biri de Balaban’dır. Bala (Küçük) ve Ban (ses tembrinin xoruz banına benzetilmesi) bağlı olup küçük ban denilmektedir. Balaban erik, koz, dut ve armut ağacından hususi tezgahlarda işlenip, içi oyulduktan sonra bitki yağları ile yağlanır”* (Kerimov, 2009: 46).

“Mey adı verilen üfleli sazımız zurna ailesindedir. Anadolu’da kuzeydoğu taraflarında yaygın olarak kullanılan saz, Hazar Denizi’nin doğu bölgeleri ile Azerbaycan’da Balaban ya da Balaman adıyla anılmaktadır. Ağzında yassı ve geniş bir kamış ağızlık bulunan sazın yuvarlak olan ağızlığının yassılaştırılması da kısa bir halka aracılığıyla sağlanmaktadır. (Özalp; 2000, 446) Boyları 30-40 cm civarı değişirken, çapları kamışın oturduğu kısım hariç, (1,5 -3 cm) civarında değişir. Kamışın oturtulacağı (4,5 cm) mesafedeki ağız bölümü diğer kısımdan (10 mm) daha kalın bırakılıp, iç kutusu genişletilebilmektedir.” (Altuğ, 1989; 50)

Değerlendirme ve Varsayım:

17. yüzyıl Türk Musikisinde Osmanlı Dönemi olarak adlandırılan, kırılma noktalarından biri olarak sazlarda ve beste örneklerinde, makamlardaki değişim ve gelişimin yüzeysel olarak gözlemlenebildiği bir safhadır. Bu değişim ve gelişim aynı zamanda musiki formlarını da etkisi altında bırakmıştır. Bu nedenle musikinin aracı olan sazların önemi bir kat daha artmaktadır. 17. Yüzyıl Osmanlı Dönemi Sazları içerisinde Osmanlı tebasının icrâ ettiği sazları, Evliyâ Çelebi’nin Seyahatnâmesi’nde I. Ciltte bulunan saz

tariflerinden analiz etmemiz önem kazanmaktadır. Günümüzde müzik tarihi literatürüne geçmiş, bu yüzyıla ait en kapsamlı ender yazma adı geçen eserdir. Çelebi'nin Seyahatnâmesi'nde "Mutribler Sitayışnâmesi" adı verilen bölümünde kayda geçmiş olan sazlarıyla birlikte geçit alayında yer alan veya almayan 11.658 sazende bulunmaktadır. (Kahraman ve Dağlı, 2014: 636)

17. yüzyıl sazlarının profilini tüm ayrıntılarıyla analiz etmek kabiline yapılacak çalışmada görsel ve yazılı kaynakların yüzyıllar arası karşılaştırılması gerekmektedir. Birincil kaynaklardaki görseller içeriğinde bulunan 17. Yüzyıl Prens Eugen albümü bu anlamda en özgün kaynaklardan biridir.

Bu çalışmada, albüm ve seyahatnâme içeriğindeki veriler karşılaştırılmış, bulgular sıralanmıştır.

Bu bulgular içerisinde havatınlak ve darptınlak sazlar arasında balaban, musikâr, ney, sazende dairesi, kudüm sazlarına yer verilmiştir. Tel tınlak sazlar olan "Ud, Çartar, Tanbur, Tel Tanbura, Tanbura, Ravza, Şeştar, Şeşhane, Kopuz, Çöğür, Çeşde, Karadüzen, Şarkî, Bunkar/ Yonkar, Yelteme, Barbud, Sunder'e ek olarak Rebab, Kemançe, Keman, Santur, Çeng, Kanun" içindeki bazı sazlar ayrı bir makale olarak çalışılmıştır. Bu minvalde makale çalışması sınırlandırılmıştır.

Darptınlak sazlarda en mühim örneklerden birisi sazende daireleridir. Hanende tefi, meydan dairesi gibi çeşitli örnekleri bulunan bu sazın benzerleri fazladır. 1582 İntizamî Surnâmesi'nde görülen sazların çoğunu boyut bakımından "Meydan sazları" olarak tanımlamak mümkün olabilmektedir. Bu sazlardan sazende daireleri genellikle 5 pirinç tokalı olarak tasvir edilir. İstisna olanları mevcuttur.

Meydan dairelerinde durum farklıdır.

17. yüzyıl Prens Eugen albümünde sazende dairesi 8 tokalı ve orta ebattadır. Metin kısmında yazan "Daire" tanımı bu adlandırmayı onaylamaktadır.

Kudüm sazı, vurmali sazlarda manevi sembolleri nedeniyle diğer sazlardan ayrılır ve ilk darbu yüce yaratıcının "Ol" emrini ifade etmektedir. Nakkare sazıyla kudüm sazı benzer formda lakin aynı ebatta sazlar değildir. Bu konu üzerine yapılacak olan saz ölçülendirme çalışmaları bu ayrımı daha da aydınlatacaktır. Bu çalışmada bu ayrıntılar dahil edilmemiştir. Ali Ufkî Bey Turc 292 adı verilen yazmada sazın akordunu belirterek, ilk defa icrâ metodunu kayda geçirmiştir. Prens Eugen albümündeki kudüm çalan kişi bir Mevlevî dervişidir. İkinci bir kudümzen tasviri de yoktur.

17. yüzyıl albümdeki havatınlak sazlardan konu alınan bir diğer saz, neydir. Avrupalı gezginler tarafından halk arasında en sevilen sazlardan sayılan ney sazı, Çelebi tarafından 12 çeşit olarak varsayılmıştır. Dönemin en dokunaklı yakıcı ney üfleyen neyzenlerinden biri olan Derviş Yusuf veya Çengî Yusuf Dede

olan zat-ı muhteremdir. Bu nedenle bu dönemin yazılı kaynaklarının çoğunda biyografisine ait notlara rastlanmaktadır.

Bir diğer havatınlak saz olan musikâr veya mîskâl olarak galatlaşan tanımdaki çalgı, sesi yankılanan kesilmeyen mütellakat sınıflamasındaki sazlar arasındadır. Hitay Musikârı denilen bu saza Türkler “Çapçak” adını da vermekte, boruların içine atılan mumlar yardımıyla Batı Müziği’nde olmayan sesler verilebilmekte, farklı ebat ve boyutlarıyla sazın farklı biçimleri hem yazılı kaynaklarda hem de görsel kaynaklarda betimlenmektedir. En ünlü icracılarından biri tarihçi ve nakkaş Solakzâde Mehmet Hemdemî Çelebi ve himayesinde bulunan öğrenci veya çalışanlardır.

Bu sazın az sayıda yapımcısı ve dükkanı bulunması da dikkat çekicidir. Muhtemelen icrâ güçlüğünden kaynaklanan zorluklar nedeniyle saz günümüzde kaybolmuştur. Artık icrâ edilmemektedir.

Balaban / Mey sazi, 17. Yüzyıl tasvirlerinde rastlanmış bir örnek değildir. Yüzlerce tasvir arasında bu saza ilk defa tesadüf edilmektedir. Bu bakımdan önem arz eder. 17. Yüzyıl Prens Eugen albümünde tasvirin metin karşılığı “Balaban” olarak açıkça yazılmıştır. Tasvirdeki sazın icrâ esnasındaki tutuş biçimi günümüzdekinden farklı değildir. Bu saz Türk Halk Musikisi topluluklarında az sayıda icrâ edilen bir çalgı olarak günümüzdeki varlığını sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aksoy, B.(2003) Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki. Pan Yayıncılık.
2. Ali Ufkî Bey, Bibliotheque National France, Turc 292 derlemesi.
3. Altuğ T (1989). Çalgıların Geçmişteki Durumu ve Türk Halk Çalgıları Karşılaştırılması, İstanbul .Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Dönem Ödevi, İstanbul.
4. Behar, C. (2008) .Saklı Mecmua, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
5. Behar. C.(1987) 18. Yüzyılda Türk müziği -Avrupa musikisiyle karşılaştırmalı bir deneme Pan Yayıncılık, İstanbul.
6. Bekar, M.S. (2018) Türklerin Yazılı Kültürü ve Edebiyatı, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
7. Bozkurt, F.(1990) “Semahlar” Cem Yayınları, İstanbul.
8. Çabuk, V.(2016). Solakzâde Tarihi, Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul.

9. Dershchwam, H. (1992) İstanbul ve Anadolu'ya Seyahât Günlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
10. Ergun, S. N. (1942). Türk Musikisi Antolojisi, Rıza Koşkun Matbaası, İstanbul.
11. Farmer, H. G, (1990). On Yedinci Yüzyılda Türk Çalgıları, Çeviren :İlhami Gökçen Kültür Bakanlığı Ankara.
12. Kahraman S.A. ve Dağlı, Y. (2014) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
13. Kerimov M. (2019) Azerbaycan Musiki Aletleri, Yeni Nesil, Bakü/Azerbaycan.
14. Osmanlı Ansiklopedisi (1999) Yeni Türkiye Yayınları, C.10, Ankara.
15. Özalp N (2000). Türk Musikisi Tarihi, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
16. Öztuna, Y. (1990). Büyük Türk Musikisi Ansiklopedisi, C.1. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
17. Toderini, G. B. (1787). Letteratura Turchesca Venedik/İtalya.
18. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Ahmet Kitaplığı 3593.
19. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine Bölümü 1344.

EKLER 1:

17 Yüzyıl Savoy Prensi Eugen Albümü'nde Osmanlı Sazları (Hava tınlak ve Darb Tınlak sazlar)

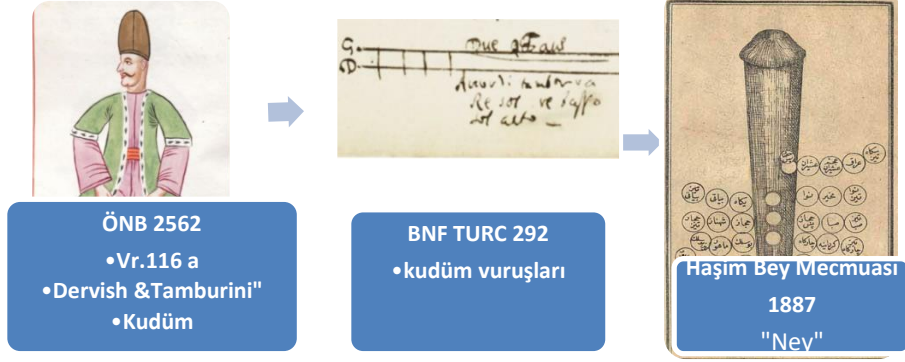
BNF TURC 292 –Haşim Bey Mecmuası 1887

Resim 1:

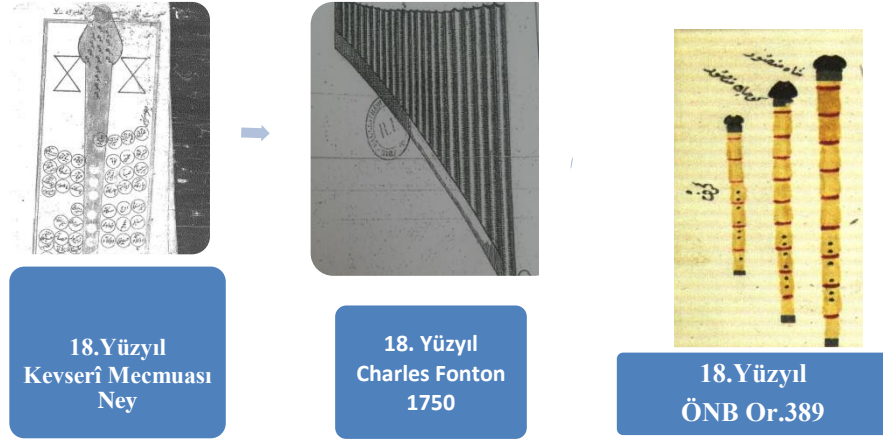

Resim 2:

Resim 3:

EKLER 2:

Resim 1:

TSMK H1365 Vr.36 a
M.1582
Lala Mustafa Paşa
Konya Mevlânâ Türbesi

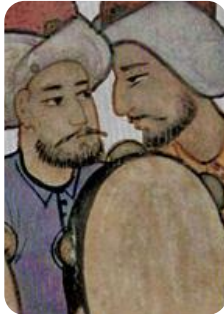

TSMK H 1344
1582 İntizamî Surnâmesi
"Neyzen"

TSMK A 3593
1720 Vehbi Surnâmesi
Nakkaş: Levnî
"Miskâlî"

Resim 2:

TSMK H 3593
1720_Daire
Papağan Burnaz

1582 Surnâme
Meydan Miskâlî

18.yy.Van Mour Okulu
"Neyzen dervişler"

Resim 3: